

L'expansió d'una monarquia feudal europea en el segle XIII: la Corona catalanoaragonesa i les conseqüències de la conquesta dels regnes de Mallorca i de València.

Enric Guinot i Rodríguez*
Universitat de València

Rebut 30 juny 2008 · Acceptat 20 octubre 2008

RESUM

A meitat del segle XIII la Corona d'Aragó va conquerir militarment als musulmans la costa mediterrània de la península Ibèrica i la va incorporar al món feudal europeu, la qual cosa comportà la destrucció de l'estat i part de la societat andalusina així com un repartiment de ciutats, viles, cases i terres entre els cristians. La historiografia de fa uns anys destacà el pes del comerç i la burgesia urbana en aquestes noves societats, però actualment tenim una visió més relacionada amb l'expansió de llarga durada de la societat feudal i en la creació a Mallorca i València d'una societat de colonització. Lògicament, les conseqüències de tot aquest procés afectaren també Catalunya i Aragó com a territoris d'origen, i les constatem en els efectes de la migració dels repobladors, els canvis en les estructures agràries pels repartiments, l'ampliació de les ciutats comercials i els canvis polítics quant a la participació del patriciat urbà en els nous escenaris de poder: municipis i parlaments.

PARAULES CLAU: repoblament, repartiment, expansió feudal, Mallorca, País Valencià, Corona d'Aragó

L'Europa feudal protagonitzà entre els segles XI i XIII una gran expansió territorial, social, demogràfica, econòmica, agrària i urbana, la qual es va reflectir, entre moltes altres coses, tant en una ampliació de l'espai cultivat i de la població interior com, sovint de forma més visible i cridanera en les grans síntesis d'història política, respecte als seus límits exteriors sobre les societats de la perifèria del continent, des d'al-Àndalus en el cas de la Península Ibèrica, a les illes de Sicília o Sardenya a la Mediterrània, a Escòcia o Gal·les a l'illa de Gran Bretanya, o la gran expansió alemanya sobre el món eslau.

Simultàniament, el model polític de la societat feudal, nascut entre els segles X i XI en el marc d'allò que ha estat convingut d'anomenar el canvi o la revolució feudal, va desenvolupar-se des del punt de vista de la generalització de les senyories i la privatització del poder, del conflicte entre el Papat i l'Imperi pel *dominium mundi*, i també de la jerarquització del poder reial. Fou l'època de la construcció de les monarquies feudals des de la mar Bàltica a la Mediterrània, i de l'Atlàntic al Mar Negre i, entre elles, en la banda meridional d'aquesta Europa en construcció i

un poc abans de meitat del segle XII, situem el naixement d'un nou estat medieval: la Corona d'Aragó o corona catalanoaragonesa, resultat de la confluència dels regnes de Catalunya i Aragó. Una unió política en certa manera casual, fruit del testament d'un rei d'Aragó, Alfons I el Bataller, encisat pels mites dels nous ordes militars europeus del Temple i Sant Joan de l'Hospital, als quals va deixar en herència el seu regne, i del matrimoni l'any 1137 d'una nena petita, hereva casual del tron aragonès, amb un comte en plena maduresa del seu poder: en Ramon Berenguer IV, comte de Barcelona.

Les conseqüències no foren banals perquè la Corona catalanoaragonesa així constituïda esdevingué un estat feudal independent en el sud d'Europa fins al tombant del 1500. A més, al llarg d'aquests gairebé quatre segles s'estengué territorialment i de forma successiva, primer, des de la regió dels Pirineus per tot el sud-est de França fins a Montpeller i Provença (bàsicament en la segona meitat del segle XII) i, per la façana oriental de la Península Ibèrica, fins a les fronteres del regne musulmà de Granada, a meitat del XIII (València, 1238), mentre simultàniament s'estenia més enllà de la mar per les Illes Balears (1230) i, progressivament, per Sicília (1282), Sardenya (1323) i el regne de Nàpols (1442). Un gran estat europeu medieval bastit a les dues bandes de la Mediterrània occidental i on, segons relata un dels seus grans cronistes entre els segles

* Adreça de contacte: Enric Guinot i Rodríguez. Departament d'Història Medieval, Facultat de Geografia i Història, Universitat de València. Av. Blasco Ibáñez, 28. E-46010 València, EU. Tel. +34 963864244.
E-mail: enric.guinot@uv.es

XIII i XIV, Bernat Desclot, fins i tot els peixos d'aquesta mar portaven al llom el senyal quatrribarrat del seus reis com a signe de reconeixement.¹

LA DINÀMICA DE L'EXPANSIÓ FEUDAL DEL SEGLE XIII EN LA HISTORIOGRAFIA

Durant la segona meitat del segle XII aquest jove estat medieval va protagonitzar una molt important expansió territorial al nord de les seves fronteres, sobre el món occità-provençal, amb el qual mantenia una llarga tradició de presència política dels comtes de Barcelona que es remun-tava gairebé a mitjan segle XI, a través dels mecanismes del vassallatge feudal entre i amb la noblesa d'aquesta meitat sud de l'actual França. En diversos moments del segle XII la nova Corona d'Aragó inclogué sota el seu poder reial importants regions fins a Marsella, si bé amb un model de control basat en la dependència feudal. És a dir, no hi hagué conquestes ni repoblaments, sinó pactes feudals entre nobles, els quals tant sovint se signaven com es trencaven. En aquest sentit, allò ben habitual a la resta de França i de l'Europa feudal dels segles XII i XIII.²

Altra cosa és l'expansió territorial de la Corona d'Aragó vers el sud, sobre el món d'al-Àndalus. Les conquestes militars a mitjan segle XII sobre la regió del riu Ebre per Saragossa i Tortosa, i les de mitjan segle XIII sobre les Illes Balears i el País Valencià foren veritables processos d'ocupació militar amb la destrucció de l'estat musulmà i la gènesi d'un de feudal, l'expulsió forçada d'una part poc o molt gran de la població sarraïna local, i migracions de pobladors cristians que creaven una nova xarxa de viles i d'organització del territori cultivat, i l'extensió, a fi de comptes, d'una diferent i nova societat, cultura, religió i llengua.

Tot i ser general la constatació del diferent procés històric que representen ambdós processos, la historiografia catalana del segle XX s'hi ha apropat des de diferents punts de vista, en diversos sentits. D'una banda, pel diferent destí d'aquestes expansions: fracassada finalment la del món occità arran de les croades franceses i papals contra els càtars, que culminaren amb la mort del propi rei Pere el Catòlic a la batalla de Muret el 1213. Reeixida i bressol d'una nova part del territori catalanoaragonès en el cas de les conquestes sobre al-Àndalus de 1230-1245. Però també amb una diferent mirada quant a la valoració distinta d'allò que era una expansió feudal sobre un país d'Oc amb similituds lingüístiques, culturals, socials i econòmiques, d'allò que durant molt anys fou valorat com una "reconquesta" d'una Península Ibèrica ocupada a partir del 711 pels musulmans i "perduda" com a país europeu. És a dir, una valoració de la conquesta d'al-Àndalus entesa per una part important de la historiografia del segle XX com un tret i gairebé un destí específic i caracteritzador de la història medieval dels diversos regnes ibèrics.

No hi ha cap mena de dubte que el concepte "reconquesta" ha tingut una molt gran vitalitat durant bona part

del segle XX, i la historiografia catalana no n'ha estat una excepció. Així, durant les dècades del 1950 i 1960 autors fonamentals de la història catalana com Ferran Soldevila, Santiago Sobrequés o Jaume Vicens Vives segueixen aquest plantejament de la "recuperació" d'una terra perduda. Per exemple, és ben interessant de llegir la presentació de la figura de Jaume I per F. Soldevila, tot i la seua encertada actitud crítica, al mateix temps, vers autors espanyols coetanis els quals, sense massa escrúpols ideològics, presentaven la història estricta del regne de Castella (El Cid Campeador etc.), com la de tota la península Ibèrica medieval.³

Cal recordar, però, que paral·lelament es va construir un discurs explicatiu centrat en la diferent significació d'aquestes conquestes medievals catalanes quant al model de societat, especialment en comparació amb el model social castellà. Amb un eix central al voltant de la importància de les ciutats, la burgesia urbana i l'economia mercantil a la corona catalanoaragonesa des del segle XIII, les conquestes de Mallorca i València haurien estat caracteritzades per la creació d'unes societats molt poc senyoriales, fins i tot no feudals segons alguns autors com ara Joan Reglà, Joan Fuster o Carme Batlle, amb un predomini del patriciat mercantil urbà i amb un marc de llibertats generals per al petit camperolat i l'artesanat popular.⁴ És un model que beu en la història econòmica medieval urbana de la dècada dels 1950-60 i que, tot i no resoldre la qüestió de com una societat feudal catalana creava unes societats poc feudalitzades o fins i tot no feudals en els territoris repoblats del segle XIII, tingué un considerable èxit acadèmic durant les dècades de 1970 i 1980. Èxit encara major entre alguns medievalistes mallorquins i valencians del moment, alguns dels quals, com ara A. Santamaria, A. Ubieto o R. Ferrer, no dubtaren en aprofundir en aquestes diferències per a minimitzar la realitat del repoblament català.⁵

En les dues darreres dècades, però, aquesta explicació del significat de les conquestes sobre el món andalusí s'ha vist profundament transformada per les aportacions de diversos especialistes, tant per als casos de Lleida i Tortosa, a la Catalunya Nova o meridional, com per a les Illes Balears i el País Valencià. Bàsicament es tracta d'entendre aquestes conquestes i poblaments com el resultat d'un procés intern de la pròpia societat feudal, el qual comportà la seua extensió i implantació als nous territoris, això és, el feudalisme entès com una concepció global del model social, des de les estructures econòmiques a les formes del pensament, la religió o l'expressió cultural, i no limitat, doncs, a un procés migratori, el del repoblament.⁶

Per això s'ha parlat de feudalisme d'importació per a referir-se a aquesta implantació entre meitat del segle XII i meitat del XIII, en ser tant una realitat com una estructura ideològica portada pels propis conqueridors i aliena en la gran majoria dels seus aspectes a la societat musulmana local. Evidentment, però, cal al mateix temps treballar amb una altra variable en aquesta explicació històrica, i és la d'unes realitats materials i també socials islàmiques

preexistents: les conquestes cristianes no foren sobre el desert sinó de ciutats i pobles, de camps cultivats i espais de regadiu intensiu (les hortes), de parcel·lars i de camins, de llocs i viles on hi continuaren vivint musulmans (els anomenats mudèjars) després de la conquesta feudal, sotmesos, però, al sistema de poder fiscal, polític i ideològic de la societat cristiana conqueridora.⁷

D'altra banda, i sobre aquestes qüestions historiogràfiques, cal recordar com al darrer terç del segle XX, al caliu de la recuperació democràtica a l'Estat espanyol, certs sectors sociopolítics conservadors tant de Mallorca com, especialment, del País Valencià, (i quasi totalment al marge dels investigadors universitaris), han fet del tema històric del repoblament del segle XIII un dels seus cavalls de batalla en debats en principi reservats al món acadèmic. Coherents amb la seva posició ideològica continuaven celebrant la derrota de la societat islàmica davant els conqueridors cristians del nord (no fos que els confongueren amb "moros"), però al mateix temps reivindicaven l'existència a Mallorca i València d'una important població local d'origen cristià (els mossàrabs), els quals haurien format la majoria de la societat postconquesta. L'objectiu fonamental era negar el repoblament català d'aquestes terres del sud de la Corona i reivindicar un "autoctonisme" de la població contemporània que es remuntaria no sols a l'època romana sinó fins i tot al període protohistòric.⁸

LES FONTS PER A L'ESTUDI DEL SEGLE XIII

Bona part dels abundants estudis de caràcter erudit i de reivindicació local del segle XX han fet ús d'un notable estoc documental, fruit de la difusió durant la segona meitat del Dos-cents de l'ús del paper, tant en la cancelleria reial com en la incipient burocràcia municipal de la Corona d'Aragó. Són notables les sèries dels registres de la corona conservats en bona mesura des de l'any 1257, així com la sèrie coneguda com "Escribania de Cartes Reials" de l'Arxiu del Regne de Mallorca, que reuneix una magnífica informació sobre compravendes i establiments de terres i cases entre particulars al llarg d'aquest segle, sense oblidar la progressiva presència de protocols notariais tant a Catalunya i València com les primeres sèries de textos municipals.

Tanmateix, en parlar de l'expansió territorial, del procés de poblament consegüent i la gènesi de la societat feudal al sud de la Corona catalanoaragonesa, sense cap mena de dubte juguen una funció estel·lar unes específiques fonts: en primer lloc, el manuscrit literari conegut com el *Llibre dels Feyts* o *Crònica de Jaume I*; en segon terme, la conservació total o parcial dels manuscrits coneguts com *Llibres del Repartiment*, tant de Mallorca com de València; seguidament, els *Llibres de Privilegis* o franqueses i la nova legislació territorial, com ara els *Furs de València*; i, finalment, les cartes de poblament de caràcter local.

Sense cap mena de dubte, el primer d'ells, el *Llibre dels*

Feyts, és una obra excepcional per al seu temps. Es tracta de les memòries del rei Jaume I (1208-1276), un relat en primera persona que rememora una sèrie d'esdeveniments de la seua vida, des del naixement fins a la pròpia mort i amb un especial protagonisme dels principals fets polítics del seu regnat, en concret de les conquestes de Mallorca i València.⁹ Els historiadors de la literatura han dedicat moltíssimes pàgines entre altres coses a la qüestió de l'autoria del propi monarca, amb arguments a favor –com ara el relat fins i tot amb diàlegs d'escenes i fets en els quals poques persones més hi havia presents que el mateix rei–, i arguments en contra com el relat de la seua mort.

Es parla també de text inspirat pel monarca, o dictat per ell i escrit per algú del seu entorn com el bisbe d'Osca, però allò més notable, clarament, és el to i la redacció: en primera persona i aportant una informació riquíssima i plena de matisos sobre com es desenvoluparen reunions, converses o reaccions psicològiques dels personatges participants en els fets. No tenen preu per a l'historiador contemporani, per exemple, escenes com la que relata la negociació de la rendició de la ciutat musulmana de València el 1238, la qual va amagar als seus nobles per poder ser el monarca qui decidís únicament el com i quan, així com el repartiment del botí i, en aconseguir-la i comunicar a aquells nobles que "València era nostra", el text reial afegeix amb sincera crueltat que a tots ells "els canvià la cara de color". No hi ha privilegi o document burocràtic que aporte detalls tan vius com aquests.

Un segon corpus documental ben important són els coneguts com *Llibres del Repartiment*, tant de Mallorca com de València. En ambdós casos es tracta d'uns volums administratius del segle XIII que recullen de forma extractada una part de les donacions de cases i terres fetes per la corona arran de les respectives conquestes. Tot i la simbologia "fundacional" que se'ls ha atribuït, però, cal recordar que en realitat foren una eina instrumental del moment per disposar d'un inventari d'allò que la monarquia atorgava: des de viles i/o alqueries en senyoria nobiliària, a heretats, terres, immobles o botigues en la ciutat corresponent.

En el cas de Mallorca, el seu Repartiment, que també és conegut com *Llibre del Rei*, està datat l'any 1232 i consta de dos manuscrits complementaris; d'una banda el còdex àrab-llatí (per estar en aquestes dues llengües), i d'altra el còdex català (en aquesta llengua), que recull traduïda la informació del text llatí. Ambdós manuscrits detallen les donacions d'heretats i alqueries fetes per Jaume I en la meitat de l'illa de Mallorca que quedà en mans de la corona arran de la conquesta, però no dóna informació de les altres parts de l'illa prèviament cedides pel rei al quatre grans nobles que encapçalaren la conquesta. Tanmateix, de pocs anys després, el 1242, es conserva el llistat d'heretats de la porció de l'illa que correspongué al noble Nunó Sanç, comte del Rosselló.¹⁰

Quant al *Llibre del Repartiment* de València, en realitat són tres volums de diferent contingut i cronologia. El pri-

mer recull el repartiment de les cases de la ciutat de València i les terres de la seua gran horta entre 1237 i 1240, encetant-se ja les donacions durant el setge de la capital. A més, inclou varies desenes de donacions a la noblesa que participava en aquesta campanya bèl·lica, de castells, viles i alqueries en la regió central del País Valencià. El segon volum té una lògica semblant però referit a les donacions entre 1243-44 i, sobretot entre 1247-1250 aproximadament, arran de la campanya de conquesta del sud del país i de la nova guerra general encetada en les segones dates arran de la rebel·lió general dels musulmans valencians. Finalment, el tercer volum és un inventari força detallat de les cases repartides a la ciutat de València, organitzat per barris i datat l'abril de 1240, on s'hi detalla tant el nom de l'antic propietari musulmà com el del nou ocupant cristià.¹¹

Aquestes fonts són d'una riquesa realment magnífica i són els primers repartiments detallats conservats a la Corona d'Aragó, a diferència dels de Lleida, Tortosa o Saragossa per citar algunes conquestes anteriors, però cal recordar que, bàsicament, són el repartiment del botí, la recompensa a la gent d'armes, peons, almogàvers, cavallers, nobles i alguns eclesiàstics, que participaren en la respectiva guerra de conquesta que generà cadascun d'aquests llibres. Tot i que al llarg del segle xx fou usual interpretar-los com el testimoni dels repobladors de Mallorca i València en aquell temps, en realitat no recullen la llarga i, en nombre, majoritària migració de pagesos i artesans de la segona meitat del segle XIII, ni tampoc la realitat humana pobladora de la gran quantitat de senyories creades en aquest moment, més de la meitat de la superfície del País Valencià només en el mateix regnat de Jaume I.¹²

Efectivament, el rastre de l'assentament de la gran majoria dels pobladors camperols i de les capes populars és més difuminat, justament per no formar part de les elits que deixaren més testimonis escrits, però tot i això les cartes de poblament són una referència sobre ells. De forma molt general es tracta dels documents amb els quals tant la corona com els senyors reglamentaren l'assentament d'una comunitat de pobladors en un lloc determinat i, en el cas de poblacions rurals, procediren a fer l'establiment de les terres de cultiu. Usades ja al llarg del segle XII i posteriorment, el poblament de Mallorca, i especialment del País Valencià, fou regulat de forma general per aquests textos, que solien incloure la càrrega fiscal però també el reconeixement per escrit d'algunes franqueses dels vassalls. Per això i més d'una vegada, en temps de la crisi del segle XIV, no deixaren de ser un instrument de defensa jurídica dels pagesos per evitar l'augment de la pressió fiscal o jurisdiccional senyorial.¹³

Finalment, cal citar l'existència de privilegis i legislació jurídica que permeté emmarcar la construcció de les relacions socials en aquestes dues noves societats feudals. Tot i que poden comptabilitzar-se més d'un centenar d'aquests documents, sens dubte en el cas de Mallorca juga un paper principal la coneguda com *Carta de Franquesa* de l'any

1230, un primer recull legal que establí les bases dels drets dels nous i primers ciutadans de l'illa i la seua capital, amb un especial interès per les franqueses comercials.¹⁴

Quant al nou regne de València, hi hagué un instrument jurídic encara de major entitat i abast, el Costum de la ciutat de València, atorgat pel rei Jaume I el 1239 i que als pocs anys passà a ser conegut com els *Furs de València*. Es tracta d'un veritable i extens codi legal, de dret civil i penal, basat directament en el codi de Justinià i, per tant, redactat probablement per Pere Albert, jurista de la cort reial format a l'escola de Bolonya, i que esdevingué un dels primers textos europeus de legislació territorial que recuperava els principis del dret romà clàssic i, en definitiva, materialitzava la supremacia del poder públic (reial) sobre el poder senyorial.¹⁵

Però si aquest és el material amb el qual reconstruïm la història, cal ara endinsar-nos una mica en la cronologia, en l'evolució temporal dels esdeveniments que durant les dècades centrals del segle XIII transformaren l'escenari històric d'aquest estat europeu medieval: les conquestes de les Illes Balears i del País Valencià pel rei Jaume I.¹⁶

LA CONQUESTA I REPARTIMENT DE MALLORCA

En morir el rei Pere el catòlic a la batalla de Muret l'any 1213, el seu hereu, de nom Jaume, només tenia cinc anys, per la qual cosa el primer quart del segle XIII representà un període de pocs canvis en la frontera entre la Corona catalanoaragonesa i el món d'al-Àndalus, tot i la gran desfeta de l'imperi Almohade a la batalla de las Navas de Tolosa el 1212 i el trencament polític en diverses taifes a partir del 1225.

És per això que no fou fins a 1229 que el jove monarca aconseguí l'experiència política per aconseguir reunir darrere seu una part de la societat i llançar la primera gran conquesta territorial del seu temps: l'illa de Mallorca. Militarment s'organitzà un gran estol d'invasió a primeries de setembre de 1229, i no menys de quatre mesos després la única ciutat important de l'illa, *Madīna Mayūrqa*, era assaltada, saquejada i esclavitzats la major part dels seus habitants andalusins. A l'interior de l'illa, especialment a l'escarpada Serra de Tramuntana, la resistència de grups de musulmans s'allargà encara fins a un parell d'anys, però en general el control militar de l'illa fou ràpid i definitiu; i provocà la destrucció general no sols de l'estat musulmà sinó de pràcticament el conjunt de la societat local. Una part dels seus habitants islàmics aconseguiren escapar per mar o comprar la seua llibertat per a emigrar, alguns hi apareixen després com a conversos, els "batiats", però una bona part passaren a ser esclaus, dels quals només una porció restaren a l'illa com a mà d'obra rural.¹⁷

Les altres dues illes poblades de l'arxipèlag foren controlades poc després de forma diversa; en el cas de Menorca, el rei Jaume I va signar un tractat feudal amb els seus habitants musulmans pel qual aquests li retien ho-

menatge com a rei i passaven a pagar-li un impost anual a canvi de restar a l'illa com a societat islàmica (fins a l'any 1287), mentre que l'illa d'Eivissa fou ocupada militarment l'any 1235 per l'arquebisbe de Tarragona, Guillem de Montgrí, qui repartí l'altra meitat de l'illa amb dos nobles que aportaren la seua host: el comte Nunó Sanç i l'infant Pere de Portugal. En tot cas els seus habitants foren també esclavitzats i l'illa repoblada dèbilment per colons catalans.

S'ha apuntat diverses vegades el notable caràcter organitzat d'aquesta conquesta de Mallorca, més pel que fa a la guerra, pel repartiment del botí i del territori. Basant-se en la crònica reial, s'ha explicat l'existència d'una reunió preparatòria a la ciutat de Barcelona a casa del mercader Martell, en la qual s'haurien explicat al rei les possibilitats de negoci i comerç que aportaria el control de l'illa, per la qual cosa molts autors han seguit l'argumentació que la conquesta fou en bona mesura un objectiu del patriciat mercantil de la capital catalana mentre la noblesa feudal, especialment la del regne d'Aragó, restava en un segon terme.

En la pràctica no hi ha moltes més dades sobre el protagonisme principal dels mercaders, tot i que sens dubte aquest interès va existir. Ben al contrari, el que destaca a Mallorca i contrasta amb València és l'existència d'un veritable pacte feudal previ de repartiment de l'illa en funció de la jerarquia nobiliària dels participants. El rei Jaume I es va quedar la meitat de la ciutat i de l'illa, mentre dividia l'altra meitat en quatre porcions assignades als quatre caps nobiliaris que hi aportaren la seua milícia i cavalleria feudal: en Nunó Sanç, comte del Rosselló, el vescomte de Bearn, el comte d'Empúries i el bisbe de Barcelona. Tanmateix, al llarg del segle XIII i per diverses raons una part d'aquestes "porcions" tornaren a la corona; per exemple, ja el 1241, la part que li havia correspost al comte Nunó Sanç, en morir aquest sense hereu directe.¹⁸

Tot i que l'expressió porcioner per a designar aquests patrimonis és molt usual en la bibliografia, en realitat estem parlant de la creació de senyories de considerables dimensions territorials, al si de les quals cadascun d'aquests nobles procedí a fer repartiments d'alqueries i rafals als seus cavallers i peons i, en algun cas, a dotar institucions eclesiàstiques. I tots aquests són els qui feren, al seu torn, nous establiments de terres i parcel·les o alqueries senceres als colons pagesos que hi anaren arribant al llarg dels anys següents, els quals esdevingueren així els veritables cultivadors de la terra. De fet és el mateix que va fer la corona a la seua meitat de l'illa: repartir-ne la major part entre nobles i cavallers al servei feudal directe del monarca, per exemple l'Orde Militar del Temple, els quals al seu torn assignarien terres a pagesos dins aquestes noves senyories creades, si bé també féu donacions d'heretats directament a camperols, els quals esdevingueren així petits propietaris lliures, tal com han estudiat entre altres R. Soto, J. Portella o A. Mas Forners.¹⁹

Només a Ciutat de Mallorca fou on Jaume I donà cases i terres de la seua rodalia a burgesos i mercaders catalans,

pocs, doncs, en nombre, però en tot cas l'embrió inicial de la burgesia mercantil baixmedieval de l'illa en ser-los assignat un paper dirigent mercès als privilegis polítics que rebé la ciutat en els anys següents i a partir de la primera i més coneguda *Carta de franquesa de Mallorca*, atorgada quasi immediatament, l'any 1230.

LA CONQUESTA I REPARTIMENT DEL PAÍS VALENCIÀ

La conquesta cristiana del Sharq al-Àndalus, la part oriental de la península Ibèrica, va ser la continuïtat lògica de l'anterior ocupació de les Illes Balears; de fet, durant la dècada de 1230 s'intercalen parcialment en el temps ja que el País Valencià fou ocupat mitjançant tres guerres entre els anys 1233 i 1245. Aquestes tres campanyes militars foren dirigides personalment pel rei Jaume I i tingueren com a objectiu l'ocupació del territori a través de la conquesta de les principals ciutats andalusines: Borriana (1233), València (1238) i Xàtiva i Dénia (1244), la qual cosa comportà la rendició-ocupació general de les seues regions properes. Tanmateix, entre 1247 i 1258 es produí una nova llarga guerra progressivament focalitzada en el terç meridional del nou regne de València, arran de la rebel·lió general dels musulmans valencians.

Tot i que gairebé totes les ciutats i castells foren ocupats per pacte, després d'un més llarg o més curt setge, hi hagué importants expulsions de la població autòctona islàmica, en uns casos en 1233 i 1238, i en altres entre 1248 i 1249, de tal manera que a la gran majoria de les ciutats no hi quedà població o, només en alguns casos, segregada en un raval fora de les muralles. En canvi, a les comarques rurals del centre i sud del país es mantingué una part considerable de la població musulmana, la qual en molts pocs anys passà a viure quasi tota en el marc de senyories nobiliàries. Paralelament es produí una migració de pobladors cristians de Catalunya i Aragó, els quals s'assentaren principalment als nuclis urbans de l'època islàmica o fundaren noves viles; tingueren una especial atracció per les zones rurals costaneres on existien els principals sistemes de reg: les hortes com a espais de major riquesa agrícola.

Tot el procés de repartiment i assentament de colons fou dirigit per la monarquia, tal com havia passat a l'illa de Mallorca, de tal manera que el rei Jaume I fou qui va fer donació de senyories, terres, viles i ciutats a mesura que anava ocupant-se militarment el territori, però l'extensió molt superior del país en comparació a les Illes va comportar que el repartiment i les donacions a la noblesa i a la resta de la societat marquessin algunes diferències entre unes comarques i altres pel que fa a la major o menor presència de senyories, la densitat de pobladors cristians o la continuïtat dels musulmans, tal com han estudiat J. Torró, A. Furió i E. Guinot.²⁰

Tal com s'ha dit abans, el conegut com *Llibre del Repartiment* arreplega una part important de les donacions

reials als pobladors cristians, però és la part corresponent a la gent que participà a les campanyes militars (noblesa, institucions eclesiàstiques i ordes militars, milícies urbanes, almogàvers, i també alguns burgesos i artesans). En canvi, la major part dels veritables pobladors pagesos emigraren i reberen terres o acceptaren contractes d'establiment durant les dècades posteriors, entre 1248 i 1300 aproximadament. Fou un procés, doncs, lent i acumulatiu, que anà consolidant una clara jerarquització social, tot i que fa uns anys alguns autors insistiren en "l'igualitarisme" de les heretats que es crearen per als pagesos. En realitat, i com no podia ser d'altra manera en una societat feudal del segle XIII, els nobles se situaren al front de senyories territorials, els burgesos i ciutadans aconseguiren grans heretats a la rodalia de les ciutats més grans, i els camperols, dotats amb explotacions familiars, ja des de l'inici partiren de patrimonis distints, sense oblidar que els nous pobladors de les darreries del segle només pogueren optar als subestabliments, arrendaments o instal·lació en zones agrícoles d'inferior qualitat.²¹

LES TRANSFORMACIONS SOCIALS, ECONÒMIQUES I POLÍTiques ARRAN DE LES CONQUESTES

Com és lògic, les conquestes i instauració d'una societat feudal a Mallorca-Eivissa i el País Valencià entre 1230 i 1245 tingueren diverses i importants conseqüències per al conjunt de la Corona catalanoaragonesa com a estat i societat feudal europea. Podríem parlar, d'una banda, del propi procés de creació d'aquesta societat als nous països conquistats als musulmans, sens dubte la temàtica més visible, documentada i estudiada fins ara per la historiografia medieval; però cal avaluar també les transformacions que visqué el conjunt de la societat catalanoaragonesa arran d'aquesta ampliació territorial i durant la segona meitat del segle XIII, perquè fou un temps d'inflexió en qüestions importants del model polític d'organització de la societat baixmedieval i en el desplegament dels nous poders urbans.

Potser, doncs, podríem parlar de conseqüències i canvis de tipus social (les migracions de la gent, canvis en la situació del camperolat o l'ascens de la burgesia urbana); d'altres de tipus econòmic, com ara la gran reorganització de l'espai cultivat a les regions conquistades i, sobretot, l'ampliació de les xarxes comercials i els mercats a noves ciutats, i encara altres de tipus polític, sovint més fàcilment identificables per haver deixat un rastre documental de privilegis i legislació, com ara: un estat de quatre regnes, el naixement d'un poder municipal autònom en mans de la burgesia, la promulgació de lleis públiques de caràcter territorial, o la concreció del sistema de poder parlamentari de les corts, és a dir, el desplegament d'un model polític basat en la negociació entre els grups socials dirigents, escenificada a les Corts i que ha rebut el nom, en certa manera mític, de "pactisme", com a mètode i pràctica de la confrontació política.

ELS MOVIMENTS MIGRATORIS DE LA POBLACIÓ CRISTIANA I MUSULMANA

Evidentment i ateses les característiques de les conquestes medievals d'al-Àndalus, un dels processos socials més rellevants que comportaren fou el gran trasbalsament de població que s'hi produí. A l'illa de Mallorca, la major part de la seva població andalusina fou expulsada o, en major mesura, esclavitzada, mentre que al País Valencià hi hagué així mateix una elevada expulsió dels seus habitants musulmans de pràcticament tots els nuclis urbans i de les zones agràries més riques, amb migracions vers l'interior o vers el regne de Granada i el Magrib, sense oblidar l'esclavització d'una part més limitada d'ells. Mentre uns autors com ara J. Torró, R. Soto, o A. Mas han insistit en l'impacte destructiu de la conquesta, altres com ara R. I. Burns han destacat més la continuïtat de part dels habitants mercès als pactes de rendició.²²

En tot cas, paral·lelament, es produí la migració de milers de famílies, fonamentalment pageses però també algunes d'artesans, mercaders i jueus de tot Catalunya i l'Aragó vers Mallorca i el País Valencià: és el fenomen social que en altres moments s'ha anomenat el "re poblament". Tot i que tradicionalment la bibliografia s'ha fixat més en els participants en les conquestes entre 1230 i 1248 (a través de les nòmines de beneficiaris dels repartiments), en realitat la migració fou un procés de llarga durada que perdurà durant tota la segona meitat del segle XIII i encara inicis del XIV, si bé amb algunes diferències d'intensitat segons regions i dècades, tal com s'evidencia a partir dels estudis antroponímics d'E. Guinot. També estudis de cas com el de J. Torró sobre la vila d'Alcoi, fundada el 1256 (i rellevant per la riquesa de la documentació local conservada), palesen com al sud del País Valencià la major intensitat de la migració popular tingué lloc entre 1280 i 1310, en passar d'una cinquantena de famílies a més de dues-centes.²³

Socialment, cal tenir en compte que, en les regions d'arribada del sud de la Corona d'Aragó, aquest assentament dels immigrants fou generalment sobre llocs on havia estat desplaçada i expulsada la població musulmana local, i no tingué un component rígid de control. Ben al contrari, són usuals els indicis de famílies de pagesos que arriben a una localitat i que, un temps després, ja havien emigrat a una altra a la recerca de millors condicions: ni la corona ni la noblesa feudal, en general, pogué dirigir els moviments de població, sinó que feien ofertes de donació de terres o atorgaven cartes de poblament a un reduït grup de camperols i, durant les dècades següents, seguien arribant-hi noves famílies que rebien en molts casos el mateix marc de drets i obligacions que els primers pobladors, almenys durant el segle XIII.²⁴

A més a més, aquest gran moviment poblacional tingué dues altres conseqüències importants. D'una banda, els buits de població que generà a la Catalunya Vella i

Aragó, un aspecte fins ara no massa tractat en les investigacions, però sens dubte de notable rellevància pel seu impacte a les zones d'antiga feudalització. Pels indicis de qui fou la gent que arribà al País Valencià, hi hagué migració de totes les comarques de Catalunya i d'Aragó, potser amb més intensitat de la regió centreoccidental de Catalunya, però el que no sabem fins ara és quins sectors socials de la pagesia i de l'artesanat prengueren la decisió d'emigrar al sud, per quines raons i mitjançant quins mecanismes, si per simple decisió personal o per pressió senyorial; si a les zones de senyoria calia permís o no, etc.

Sembla raonable pensar que migrarien les capes més empobrides de la població rural i urbana del moment, perquè serien aquells disposats a jugar-se el futur; també és possible pensar que, en senyories amb més pressió d'obligacions, marxarien més, però, al mateix temps, almenys part de la gent que marxava degué generar canvis entre els qui es quedaven: possibilitat d'accedir a algunes terres, a ocupar un mas, a rebre herències en uns anys, etc. Per exemple, s'ha apuntat en algun moment si la generalització (que no aparició) de la condició de pagès de remença a les darreries del XIII no estaria relacionada amb la voluntat senyorial de garantir la continuïtat de les explotacions agràries de la Catalunya Vella davant aquest procés migratori.²⁵

D'altra banda cal tenir en compte el fenomen de la nova intensa relació amb la societat islàmica tot i que vençuda militarment. Evidentment no era una novetat ja que tant a la vall de l'Ebre com a la Catalunya Nova hi havia hagut aquest contacte al llarg del segle XII, però ara, especialment al País Valencià, es produí, més enllà de la terrible violència de la conquesta i les expulsions, una coexistència de les dues societats a nivells molt igualats, ja que calculem que durant el segle XIII s'hi mantingué una població islàmica superior al 50% dels seus habitants, per la qual cosa el contacte a nivell sociològic i antropològic degué ser de notable entitat. Pensem en qüestions com els aliments, robes, costums, objectes o vocabulari, sovint de forma imperceptible per als mateixos protagonistes, però inevitables en darrera instància, tal com ha estudiat R. I. Burns per als mudèjars, i Th. F. Glick en el cas de la transmissió parcial dels usos, costums i vocabulari dels sistemes de reg andalusins.²⁶

Així mateix també haurem de considerar les diferents decisions que prengué l'Església per fer front a la situació de les desenes de milers de musulmans que restaven sota la seua senyoria, fins i tot directa. Per exemple, l'orde dels dominicans establí estudis d'àrab als seus recents convents de València i Xàtiva per poder predicar i convertir els sarraïns valencians al cristianisme, en la qual cosa fracassà totalment i els abandonà poc després,²⁷ però paral·lelament tant el bisbe de València com els ordes militars del Temple i Hospital no dubtaren en respectar els seus vassalls musulmans a les seves senyories de Xivert, Onda, Montroi o Perputxent, sense plantejar-se de cap manera la seva expulsió o conversió.

UNES NOVES ESTRUCTURES AGRÀRIES EN EL MARC DE LA SENYORIA FEUDAL

Atesa la significació de la migració de milers de famílies de pagesos durant la segona meitat del segle XIII vers el sud de la Corona d'Aragó, sembla lògic plantejar que això hagué de produir alguns canvis en la pressió sobre la terra i les roturacions en els territoris primigenis de Catalunya i l'Aragó pirinenc. No és una qüestió, però, que haja estat estudiada de forma concreta i, en general, fins ara no ha estat considerada com una variable significativa, a diferència del que és habitual de trobar en la bibliografia sobre la Corona de Castella i els efectes del repoblament d'Andalusia, també en el segle XIII.

L'excepció ve pràcticament per la banda de la jurisdicció, tal com hem comentat abans, ja que seria la por a la migració vers el sud per part de molts senyors catalans allò que pogué influir en l'augment de la pressió jurisdiccional sobre la pagesia de la Catalunya Vella i les comarques centrals. De fet no són estranyes les notícies entre els anys 1260 i 1300 sobre adscripció forçada a la terra *–hominis proprii, solidi et affocati*, els plets per la interpretació dels drets senyorials i les obligacions de declarar i reconèixer per escrit els censos que pagaven els pagesos: són les conegudes com capbreuacions.²⁸

En la pràctica, però, on es donaren realment les transformacions més grans de les estructures agràries fou, justament, a les regions conquerides als musulmans. L'anomenat repoblament comportà la direcció per part del poder feudal (la monarquia a les viles reials i la noblesa, laica o eclesiàstica, a les seves senyories) del procés de fundació de viles i pobles de colonització mitjançant les cartes de poblament. I també comportà, paral·lelament, l'establiment de petites explotacions agràries a les famílies pageses que emigraren vers València i Mallorca, amb un important trencament de les formes d'organització del parcel·lari i d'explotació de la terra per unitats familiars reduïdes, però també dels conreus (nou predomini del cereal i la vinya), o l'extensió de la ramaderia, tal com han estudiat a Mallorca R. Soto, H. Kirchner i G. Jover.²⁹

En el cas del País Valencià hi ha zones en les quals s'hi mantingué la població musulmana anterior, i tot indica que allí les hortes irrigades i el conreu del secà no patiren canvis notables, però a les zones de repartiment de terres als colons cristians hem de parlar de la concentració del poblament en viles més grans i la consegüent desaparició del poblament dispers en alqueries; d'una reparcel·lació i extensió important de la zona cultivada, especialment al secà, de la qual és testimoni, per exemple, la microtoponímia amb l'expressió "sorts" o "sortes", per a indicar la nova zona parcel·lada en el XIII i repartida en lots als colons cristians; i també de la citada difusió del conreu del cereal panificable i, sobretot de la vinya, un fet ben documentat en els nous establiments de terres d'aquesta època.³⁰

D'altra banda, l'assentament dels colons cristians a Mallorca i València comportà la fundació d'uns centenars de noves viles i comunitats rurals, reconegudes amb un esta-

tut jurídic i, sovint, amb alguns privilegis atorgats per escrit, a més de milers de noves explotacions familiars pageses en unes condicions jurídiques i econòmiques sens dubte més favorables per a elles que no a moltes zones de la Catalunya Vella, a més d'unes possibilitats d'organització col·lectiva al voltant de la creació de municipalitats autònomes en cadascuna d'aquestes comunitats rurals. Efectivament, mentre a la Catalunya Vella la parròquia havia estat la cèl·lula primera de congregació de les famílies camperoles, a les terres del sud jugà aquest paper el municipi rural, el qual es generalitzà en el darrer quart del segle XIII tant a Mallorca com al País Valencià, com també al sud de la Catalunya Nova i a la regió de Terol.³¹

A més a més, el conegut com *Privilegium Magnum* atorgat pel rei Pere el Gran a les Corts de València de desembre del 1283 declarava, entre altres coses, la llibertat de residència de tots els habitants d'aquest regne, més enllà del terme on tingueren les terres: és a dir, la condició de vassall venia marcada pel lloc de residència –lliure–, i no per la cessió de terres en una senyoria, de tal manera que, si més no en algunes zones, era possible físicament viure en reialenc però cultivar terres d'una senyoria veïna, tal com passava a l'Horta de València.³²

Tot i això cal afirmar que, més enllà de les dinàmiques de creixement i colonització que apuntem i les parcials millores de sectors del camperolat, el model de relacions socials feudals basat en la senyoria continuà ben establert i ferm durant la segona meitat del segle XIII, amb una jurisdicció privativa en mans de la noblesa que no es va veure pràcticament afectada per l'extensió del domini reial o per les noves competències dels municipis. La senyoria, amb els seus drets sobre la terra i sobre les persones, continuà sent la forma de domini bàsica del món rural de la Corona d'Aragó del segle XIII, i les conquestes dels nous regnes l'estengueren de forma ben sòlida a les terres balears i valencianes.³³

A tall d'exemple, cal indicar que el repartiment reial de l'illa de Mallorca de l'any 1230 comportà la donació de la meitat de l'illa a l'alta noblesa que participà de la guerra de conquesta, però que, dins la meitat reial, la corona atorgà multitud de petites heretats i termes a nobles i eclesiàstics, tal com ha estudiat R. Soto. O, en el cas del País Valencià, a les darreries del segle XIII vora dos terços del seu territori ja eren senyoriales, fonamentalment senyories de la noblesa laica que concentraven la major part de la població musulmana que no havia estat expulsada.³⁴

UNA SOCIETAT BURGESA I MERCANTIL

Com és ben conegut, a mitjan segle XIII el món mediterrani, i per tant la Corona catalanoaragonesa, es trobava immers en un clar procés de desenvolupament de les ciutats, tant des del punt de vista físic, demogràfic i polític com del social –els burgesos o ciutadans– i les seves funcions econòmiques, primordialment encara més de caire mercantil que no manufacturer. En aquest context, sense cap

mena de dubte, Barcelona era vers el 1250 la capital urbana, econòmica i burgesa de la corona catalanoaragonesa, tot i el desplegament comercial i tèxtil de Perpinyà; però les conquestes de Mallorca i València, i més concretament la conversió d'aquestes dues ciutats andalusines en les capitals dels nous regnes annexats a la monarquia catalana, comportà un eixamplament ben notable de l'escenari urbà i mercantil, ja que esdevingueren els pols d'un triangle mercantil d'intercanvi, que s'estenia també a la ciutat de Perpinyà i a Tortosa.³⁵

Tot i que el veritable desplegament comercial marítim tingué el seu esplendor als segles XIV i XV, fou ara quan s'assentaren les seves bases organitzatives, ja que al tradicional comerç internacional marítim s'afegí així en paral·lel l'augment de la demanda i del consum de sectors del món rural i de la mateixa població urbana. És per això que podem parlar, fins i tot, de tres àmbits d'activitat comercial que anaren entrecruant-se i teixint-se al llarg de la segona meitat del segle XIII: d'una banda, les rutes ja obertes en la centúria anterior per Barcelona i que es basaven en la mercaderia de les espècies, la ruta de la Mediterrània oriental vers Alexandria, Beirut, Xipre, etc.³⁶ Tot i això, cal tenir en compte que la incorporació de l'illa de Mallorca, com després la de Sardenya, comportà un augment paral·lel de la conflictivitat, fins i tot bèl·lica, amb les altres potències del Mediterrani occidental com ara Gènova.³⁷

Complementant el circuit anterior, va establir-se progressivament, a partir de la dècada del 1240, un triangle entre les tres capitals marítimes (Barcelona, Mallorca i València), que redistribuïa productes entre elles tot i que amb una jerarquia de funcions. Mentre que Barcelona jugà el paper de pol dels productes més llunyans i de major valor, Ciutat de Mallorca esdevingué un dels ports d'intercanvi al bell mig de la Mediterrània occidental, aprofitant la seua posició geogràfica, de manera que aconseguí des del principi moure molts més productes dels que necessitava per al seu consum.³⁸

Per la seua banda, València durant el XIII fou fonamentalment el punt d'arribada de les manufactures de Barcelona, les capitals occitanes i ciutats italianes, per a distribuir-les vers l'interior del regne, mentre que el seu comerç exterior marítim estigué bàsicament dedicat a l'exportació de matèries primeres, sense oblidar el tràfic dels musulmans valencians venuts com a esclaus. Per això, aquesta època ha estat qualificada com de "comerç colonial", cosa lògica atès que es tractava encara del període de colonització i conformació del patriciat urbà de la capital valenciana.³⁹ No és casualitat, doncs, que sigui a Barcelona on el 1279 els grans mercaders crearen per primera vegada el Consolat de Mar, amb competències específiques per a jutjar els plets dels seus negocis, o que el primer desplegament de consolats en més d'una dotzena de ports de la Mediterrània, tot i acollir en les seues estades els mercaders de tota la corona, sigui patrocinat bàsicament per aquesta ciutat.⁴⁰

En paral·lel a aquesta activitat comercial, les capitals de la Corona d'Aragó anaren acollint de manera creixent al

llarg del segle XIII una activitat manufacturera que ultrapassava la mera funció artesana del proveïment de la localitat. Si bé és cert que, tant ara com en els dos segles posteriors, usualment els draps de luxe continuaren arribant de Flandes o Itàlia, a poc a poc les ciutats catalanes del Doscents, especialment Barcelona i Perpinyà, protagonitzaren el desenvolupament d'una veritable manufactura tèxtil que podia competir amb els draps occitans de qualitats mitjanes per a consums interns populars.⁴¹

No és d'estranyar, doncs, que al llarg del segle XIII s'organitzessin en aquestes ciutats les primeres confraries o corporacions d'ofici –el nom de 'gremi' no era usual. Sota el paraigua de la protecció religiosa, els artesans del mateix ofici o d'oficis relacionats anaren organitzant-se en entitats més de solidaritat mútua que de competències professionals, perquè en la pràctica foren els consells municipals els que a les darreries del segle tendiren a monopolitzar les competències de supervisió tècnica i professional.⁴²

Fins i tot podria dir-se que a partir d'aquest moment la Corona catalanoaragonesa esdevingué un estat vertebrat des de les ciutats, ja que aquestes es convertiren en els nusos del poder polític reial, en seus dels poderosos consells municipals que negociaven les grans qüestions de la vida pública amb la corona, en els indrets on començaren a celebrar-s'hi les corts dels regnes, i en domicili de la poderosa burgesia urbana, però també i cada vegada més, en residència de la noblesa feudal i de les jerarquies eclesiàstiques, tal com s'evidencia a Barcelona, estudiada per C. Batlle.⁴³

LES TRANSFORMACIONS DEL PODER POLÍTIC: CORONA, MUNICIPIS I LEGISLACIÓ

Evidentment, un procés històric de tal envergadura com les conquestes de Mallorca i València en poc més de quinze anys comportà una transformació en l'estructura política de la Corona catalanoaragonesa, començant pel fet de les noves titulacions dels monarques (passaren de ser reis d'Aragó i comtes de Barcelona, a ser també reis de Mallorca i València). De fet una de les grans diferències amb la coetània conquesta de Sevilla, Còrdova i de tota la vall del Guadalquivir pel rei castellà Ferran III, fou que Jaume I decidí no incorporar Mallorca i València als dos regnes preexistents sinó mantenir-los amb una entitat pròpia. Aquesta decisió comportà, per exemple, la possibilitat de dividir l'herència reial, tal com de fet va dur a terme el rei Jaume I en morir el 1276, però també, de retruc, la necessitat de definir i concretar les fronteres entre Aragó i Catalunya o entre Aragó i València.⁴⁴

En segon terme, durant la segona meitat del segle XIII, la corona anà confegint a poc a poc un discurs polític que reclamava la superioritat del poder reial, amb la pretensió d'estendre'l a tots els territoris sota la seua sobirania, per a la qual cosa l'entorn d'assessors reials, juristes i eclesiàstics formats en la nova tradició legislativa procedent de Bolonya, va plantejar la recuperació del dret romà o dret

comú, que a grans trets reivindicava la superioritat de l'autoritat pública sobre tota la població dels seus regnes. Els resultats més primerencs d'aquest plantejament foren la *Carta de Franquesa de Mallorca*, atorgada pel rei l'1 de març de 1230, i el *Costum de València*, atorgat probablement a la primavera de 1239 i transformat en els *Furs de València* a partir de les modificacions introduïdes pel mateix monarca el 1250, i de nou el 1261 i 1271. Aquest text, successivament reformat, constitueix un dels primers codis romanistes d'Europa, en paral·lel a les famoses *Partidas* del rei Alfons X de Castella, amb la diferència ben notable, però, de la vigència definitiva dels *Furs de València*, mentre que les *Partidas* restaren pràcticament com un text teòric no aplicat en la realitat per l'oposició frontal de la noblesa castellana.

A més a més, aquesta qüestió de la legislació territorial atorgada als nous regnes conquerits tingué repercussions a Catalunya i Aragó, ja que animà el procés de territorialització de les respectives tradicions jurídiques feudals. Així, en un curt període de temps, entre 1247 i 1251, es concentrà la territorialització dels tres codis legislatius mitjançant la seva aprovació a les Corts respectives. En el primer d'aquests anys, el rei convocà les Corts d'Aragó a la ciutat d'Osca, en les quals es promulgà la recopilació de lleis duta a terme per manament reial pel bisbe Vidal de Canyelles, i que prengué el nom de *Furs d'Aragó*. A principis de 1250 fou la conversió del *Costum* en els *Furs de València* mitjançant la incorporació d'un bon nombre de privilegis reials, text promulgat pel mateix monarca a Morella. I el 1251 se celebraren les Corts catalanes a Barcelona, que aprovaren la reorganització i compilació dels *Usatges* com a legislació general del Principat.⁴⁵

Paral·lelament, la segona meitat del segle XIII va veure el desplegament definitiu dels poders municipals, primer a les grans ciutats i viles reials, però que a les darreries del segle van arribar fins als municipis senyorials, almenys a València i la part meridional de Catalunya i Aragó. Aquesta creació per part del rei Jaume I d'unes institucions municipals autònomes tingué molt a veure amb la necessitat de la corona de rebre el suport polític i econòmic de la burgesia urbana, dels ciutadans, com a contrapès al poder de la noblesa feudal. A partir dels privilegis atorgats a Tàrraga (1242), Montpeller (1246), València (1245) i Ciutat de Mallorca (1249), seguiren els corresponents a Barcelona (1249, 1258, 1260, 1265, 1274), Lleida (1264) i Perpinyà (1273), i per a les ciutats aragoneses de Terol (1245), Jaca (1250), Daroca (1257), Osca (1261) i Saragossa (1271).⁴⁶

Bàsicament el seu objectiu fou la creació d'un espai de decisió política autònom de la corona, que al poc esdevingué també judicial i fiscal, i traspassat als ciutadans i prohoms de cadascuna de les poblacions, a les seues oligarquies urbanes. El model formal es generalitzà al voltant d'un executiu col·lectiu format per jurats, paers o cònsols, una assemblea consultiva formada per un nombre variable de consellers amb una representació parroquial i gremial, i un poder judicial en mans del justícia. Tots aquests

càrrecs eren ocupats de forma anual pels veïns, elegits entre ells per diversos sistemes més o menys indirectes.⁴⁷

BALANÇ FINAL

En resum, és evident que les ràpides conquestes de les Illes Balears i del País Valencià a meitat del segle XIII comportaren importants transformacions polítiques, socials, humanes i econòmiques en la societat i l'estat catalanoaragonès del moment, sense oblidar l'expansió de la llengua catalana i de la religió cristiana, per exemple, o la difusió de l'art gòtic als nous territoris, tot i que en aquest treball no ens hem centrat en aquestes darreres qüestions.

Afortunadament s'han conservat unes fonts documentals destacades sobre tot aquest procés, des dels *Llibres del Repartiment* fins a la burocràcia de la cancelleria reial, la qual cosa ha permès que en els darrers vint anys s'haja profunditzat força sobre les qüestions del poblament dels nous territoris, la destrucció de la societat musulmana anterior i la construcció d'una de nova de tipus feudal. La bibliografia anterior havia donat major importància a la vessant de les majors llibertats i franqueses dels nous territoris, dels camperols i burgesos de les ciutats, però, sense menystenir això, actualment sembla més estès el plantejament de entendre tot aquest procés com una ampliació de la societat feudal de Catalunya-Aragó.

Fins ara no ha estat fàcil avaluar l'impacte de tot plegat en la societat rural i en part urbana d'aquests dos darrers territoris primigenis, però sí sembla clar que, a meitat del segle XIII, coincidiren a la Corona d'Aragó les transformacions produïdes per les noves societats de colons pobladors establertes a Mallorca i el País Valencià amb la dinàmica de fons de canvi i creixement, especialment visible en el cas de Catalunya. Així és com es reforçà el procés d'enlairament de la ciutat de Barcelona, econòmicament i política, la qual cosa vol dir el del seu patriciat burgès, i també l'ampliació de les xarxes comercials i el primer desplegament de la manufactura.

Per tant no podem considerar estrany que, entre el motor de la burgesia mercantil de Barcelona i el pes dels nous ciutadans de Mallorca i València, la corona trobés un escenari favorable per animar reformes polítiques de gran envergadura: la concessió d'autonomia als municipis, la participació d'aquests en el sistema parlamentari de les Corts, i la promulgació per la corona de legislació de tipus territorial basada en la recuperació del dret públic romà. Una aliança, doncs, de corona i patriciat urbà davant la noblesa que, tot i les rebel·lions d'aquesta, podem dir que esdevingué definitiva en el pas a la baixa edat mitjana.

NOTES I REFERÈNCIES

[1] Són abundants les històries de la Corona d'Aragó medievals però per a un lector anglosaxó poden citar-se, tot i que amb alguns anys al damunt, les de J.

N. HILLGARTH. *The Problem of a Catalan Mediterranean Empire, 1229-1327*. London 1975; TH. N. BISSON. *The Medieval Crown of Aragon. A Short History*. Clarendon Press, Oxford 1981. Les més recents poden ser: E. BELENGUER, F. GARÍN (eds.). *La Corona d'Aragó, segles XII-XVIII*. Generalitat Valenciana, València 2006; E. BELENGUER (dir.). *Història de la Corona d'Aragó*, vol. 1: *L'època medieval (1137-1479): De Peronella i Ramon Berenguer IV a Ferran II*. Edicions 62, Barcelona 2007.

- [2] Vegeu, per exemple, l'explicació de F. SABATÉ. «Catalunya medieval». *Història de Catalunya*, A. BALCELLS (ed.). L'Esfera dels llibres, Barcelona 2004, p. 101-334, o de M. AVENTÍN, J. M. SALRACH. *Història medieval de Catalunya*. Proa, Barcelona 1998.
- [3] F. SOLDEVILA. *Història de Catalunya*, 3 vols. Alpha, Barcelona 1962 (1^a ed. 1934-35). Són magnífics els treballs sobre historiografia i medievalisme de P. VICIANO; recomanem els seus llibres *Des de temps immemorial*, Tàndem edicions, València 2003, (p. 190-193 els seus comentaris sobre F. Soldevila i Jaume I), i *El regne perdut. Quatre historiadors a la recerca de la identitat valenciana*, Afers, Catarroja-Barcelona 2005.
- [4] J. REGLÀ. *Aproximació a la història del País Valencià*. E. Climent editor, València 1968; J. FUSTER. *Nosaltres els valencians*. Edicions 62, Barcelona 1962; C. BATLLE. «L'expansió baixmedieval (segles XIII-XV)», vol.3 de *Història de Catalunya*, dir. per P. VILAR. Edicions 62, Barcelona 1999.
- [5] A. SANTAMARIA. «En torno a la evolución del modelo de sociedad en el reino de Mallorca (siglos XIII-XVIII)». *Estudis Balearics*, I/3 (1981), p. 1-195; A. SANTAMARIA. *Ejecutoria del Reino de Mallorca*. Palma, Ajuntament de Palma de Mallorca 1990; A. UBIETO. *Orígenes del reino de Valencia*, 2 vols. Anúbar, Valencia-Zaragoza 1975-1977; R. FERRER NAVARRO. «Ampliación de la corona de Aragón. I. El reino de Valencia». *La Corona de Aragón*, vol. 3. Ed. Aragón, Barcelona-Zaragoza 1988, p. 173-241; R. FERRER NAVARRO. *Conquista y repoblación del reino de Valencia*. Del Senia al Segura, Valencia 1999.
- [6] Fa un balanç dels nous corrents historiogràfics P. VICIANO. «La recerca sobre el feudalisme català medieval: un assaig des de la perifèria». *Afers*, 50 (2005), p. 43-71. Una selecció d'autors sobre el tema pot ser la següent: F. SABATÉ. *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): ¿conquesta o repoblació?*. Universitat de Lleida, Lleida 1996; F. SABATÉ. «La feudalització de la societat catalana». *El temps i l'espai del feudalisme*. Pagès, Lleida 2004, p. 221-405; A. VIRGILI. *Ad detrimentum Yspanie: la conquesta de Turtusa i la formació de la societat feudal (1148-1200)*. Publicacions de la Universitat de València, València 2001; J. PORTELLA. «La conquesta catalana i l'estructuració d'una nova formació social a Mallorca. Un estat de la qüestió». *I Col·loqui*

- d'Història Agrària*. Institució Alfons el Magnànim, València 1983, p. 119-131; R. SOTO, G. JOVER. «Colonización feudal y organización del territorio, Mallorca, 1230-1350». *Revista de Historia Económica*, 20 (2002), p. 439-477; A. FURIÓ, F. GARCIA-OLIVER. «Dificultats agràries en la formació i consolidació del feudalisme al País Valencià». *Estudi General (Actes del Col·loqui La formació i expansió del feudalisme català)*, 5-6 (1985-86), p. 291-310; P. IRADIEL. «Cristianos feudales en Valencia. Aspectos sobre la formación del territorio y de la sociedad». *España-Al-Andalus. Sefarad: síntesis y nuevas perspectivas*. Universidad de Salamanca, Salamanca 1990, p. 49-67; E. GUINOT. *Feudalismo en expansión en el norte valenciano*. Diputació de Castelló, Castelló de la Plana 1986; J. TORRÓ. *La formació d'un espai feudal: Alcoi de 1245 a 1305*. Diputació de València, València 1992.
- [7] J. TORRÓ. *El naixement d'una colònia. Dominació i resistència a la frontera valenciana (1236-1276)*. Publicacions de la Universitat de València, València 1999; J. TORRÓ. «Pour en finir avec la Reconquête. L'occupation chrétienne d'al-Andalus, la soumission et la disparition des populations musulmanes (XIIe-XIIIe siècle)». *Cahiers d'Histoire*, 78 (2000), p. 79-97; R. SOTO. «De la agricultura andalusí a la feudal: ¿una ruptura agroecológica? (Mallorca, 1230-1350)». *La construcción histórica del paisaje agrario en España y Cuba*. Madrid 2003, p. 25-52.
- [8] Cal indicar que aquests plantejaments no sols han estat exposats de forma agressiva amb boicots a conferències i congressos acadèmics, sinó que s'involucionaren directament en la lluita política contra les organitzacions socials i polítiques d'esquerres. En particular, prengueren una actitud d'acusacions intolerants i persecució contra el professorat universitari de les Facultats d'Història i Filologia de la Universitat de València, ampliat en general a tot el món intel·lectual.
- [9] Enguany, 2008, vuitè centenari del naixement del rei Jaume I ha estat generós en noves edicions de la crònica reial. Tanmateix cal recomanar les clàssiques per la seua qualitat i valor de la informació com a edicions crítiques i, especialment, la de F. SOLDEVILA: *Les quatre grans Cròniques. I. Llibre dels feits del rei en Jaume*, revisió filològica de J. BRUGUERA, revisió històrica de M. T. FERRER I MALLOL, IEC, Barcelona 2007.
- [10] L'edició del còdex àrab-llatí va ser feta per J. BUSQUETS MULET. «El códice latino-arábigo del Repartimiento de Mallorca (Parte latina)». *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana*, 28/30 (1947-1952), p. 708-758, i ell mateix, «El códice latino-arábigo del Repartimiento de Mallorca (Parte árabe)», *Homenaje a Millás Vallicrosa*, t. 1. CSIC, Barcelona 1954, p. 243-300. El còdex català va ser publicat per R. SOTO. *Còdex català del Llibre del Repartiment de Mallorca*. Conselleria d'Educació i Cultura, Palma 1984; i quant al text de la porció del comte Nunó Sanç fou editat per G. ROSSELLÓ-BORDOY, A. MUT CALAFELL. *La "Remembrança..." de Nunyo Sanç. Una relació de les seves propietats a la ruralia de Mallorca*. Edició facsímil, transcripció i notes. Govern Balear, Palma 1993. Enguany acaben de ser publicats tots tres, revisats, per G. ROSSELLÓ-BORDOY. *Llibre del Repartiment de Mallorca i la documentació feudal*. Parlament de les Illes Balears, Palma 2008.
- [11] A hores d'ara disposem de dues edicions modernes del Llibre del Repartiment de València, A. FERRANDO FRANCÉS. *Llibre del Repartiment del Regne de València*, introducció, edició crítica i traducció del llatí al català. V. Garcia editors, València 1978; M^a. D. CABANES PECOURT, R. FERRER NAVARRO. *Llibre del Repartiment del Regne de Valencia*, edició, estudi preliminar e índexs, 3 vols. Anúbar, Zaragoza 1979-80.
- [12] Són moltes les publicacions que han fet estudis parcials del repoblament a partir de les dades dels *Llibres del Repartiment*, especialment al País Valencià. Els principals estudis històrics a partir del seu contingut poden ser, per a Mallorca, els de R. SOTO. «Repartiment i "repartiments": l'ordenació d'un espai de colonització feudal a la Mallorca del segle XIII». *De al-Andalus a la sociedad feudal: los repartimientos bajomedievales*. CSIC, Barcelona 1990, p. 1-51; R. SOTO, A. MAS. «El repartiment de Mallorca: diversitat de fonts i d'interpretacions metrologicals». *Repartiments medievals a la Corona d'Aragó: segles XII- XIII*. Publicacions de la Universitat de València, València 2007, p. 75-113. Sobre el País Valencià, E. GUINOT. «El repartiment feudal de l'Horta de València al segle XIII: jerarquització social i reordenació del paisatge rural». *Repartiments medievals a la Corona d'Aragó...*, p. 115-199; J. TORRÓ. «Guerra, repartiment i colonització al regne de València (1248-1249)». *Repartiments medievals a la Corona d'Aragó...*, p. 201-276. Amb un plantejament històric diferent, R. FERRER NAVARRO. *Conquista y repoblación del reino de Valencia*. Del Senia al Segura, València 1999.
- [13] Les cartes de poblament valencianes estan editades per E. GUINOT. *Cartes de poblament medievals valencianes*. Generalitat Valenciana, València 1991. Sobre la riquesa de la documentació local per a conèixer el procés de la lenta colonització de la segona meitat del XIII són un bon exemple la sèrie de l'Escrivania de Cartes Reials, de l'Arxiu del Regne de Mallorca, i, en el cas valencià, els arxius municipals d'Alcoi i Cocentaina, els quals han permès estudis tan detallats com els de: J. TORRÓ. *La formació d'un espai feudal: Alcoi de 1245 a 1305*. Diputació de València, València 1992, i el de C. FERAGUD. *El naixement d'una vila rural valenciana. Cocentaina*,

- 1245-1304. Universitat de València-Ajuntament de Cocentaina, València 2003.
- [14] A. SANTAMARIA. «La Carta de Franquesa de Mallorca, estatuto constituyente del Reino». *Anuario de Estudios Medievales*, 17 (1987), p. 207-228.
- [15] La més completa edició dels *Furs de València* és la de A. GARCIA, G. COLON, V. GARCIA EDO. *Furs de València*, 9 vols. Ed. Barcino, Barcelona 1973-2002. També l'edició dels *Furs de València* del segle XIII de P. LÓPEZ ELUM. *Los orígenes de los Furs de València y de Las Cortes en el siglo XIII*. Biblioteca Valenciana, València 2001.
- [16] Hi ha diverses biografies del rei Jaume I, però caldria citar-ne, si més no, tres d'enguany: A. FURIÓ. *El rei conqueridor. Jaume I, entre la història i la llegenda*. Bromera, València 2007; E. BELENGUER. *Jaume I i el seu regnat*. Pagès ed., Barcelona 2008; S. CINGOLANI. *Jaume I: història i mite d'un rei*. Edicions 62, Barcelona 2008.
- [17] A. MAS FORNERS. «Un regne dins la mar. El procés migratori català i l'extinció de la població indígena a Mallorca». *L'Avenç*, 290 (2004), p. 35-39; R. SOTO. «La situació dels andalusins (musulmans i batejats) a Mallorca després de la conquesta catalana de 1230». *Mélanges de la Casa de Velázquez*, 30 (1994), p. 167-206.
- [18] P. CATEURA. *Mallorca en el siglo XIII*. El Tall Editorial, Mallorca 1997, p. 69-71; E. K. AGUILÓ. «Actes de venda o modificació de domini atorgats pels primers grans porcioners de l'illa». *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana*, 13 (1910-11), p. 284-6; P. CATEURA. «Mallorca y la política patrimonial de la monarquía (siglo XIII y primera mitad del siglo XIV)». *Estudis Baleàrics*, 6 (1982), p. 103-4.
- [19] Dels treballs de R. SOTO podem destacar, «Alguns casos de gestió "colonial" feudal a la Mallorca del segle XIII». *Estudi General. Actes del Col·loqui La formació i expansió del feudalisme català*, 5-6 (1985-86), p. 345-410; R. SOTO. «La porció de Nunó Sanç: repartiment i repoblació de les terres del sud-est de Mallorca». *Afers*, 18 (1994), p. 347-365; R. SOTO, G. JOVER. «Colonización feudal y organización del territorio...», p. 439-477. De J. PORTELLA. «La colonització feudal de Mallorca: els primers establiments de l'alqueria de Deià». *Estudi General. Actes del Col·loqui La formació i expansió...*, p. 331-343; J. PORTELLA. «Cómo se exporta el feudalismo: el caso de Mallorca». *L'incastellamento. Actas de las Reuniones de Girona*. Escuela Española de Historia y Arqueología en Roma, Roma 1998, p. 85-98; A. MAS FORNERS. «Petits senyors i grans pagesos. Diferenciació econòmica i conflictivitat social a la ruralia de Mallorca (1229-1350)». M. BARCELÓ et al. (eds.). *El feudalisme comptat i debatut: formació i expansió del feudalisme català*. Publicacions de la Universitat de València, València 2003, p. 465-502.
- [20] Entre l'abundant bibliografia sobre el procés poblador del regne de València podem destacar els treballs: J. TORRÓ. *El naixement d'una colònia. Dominació i resistència...*; J. TORRÓ. *La formació d'un espai feudal: Alcoi...*; J. TORRÓ. «Guerra, repartiment i colonització al regne de València (1248-1249)». *Repartiments a la Corona d'Aragó...*, p. 197-270; A. FURIÓ. «Organització del territori i canvi social al País Valencià després de la conquesta cristiana». *Territori i Societat a l'Edat Mitjana*, I (1997), p. 131-166; E. GUINOT. *Els fundadors del Regne. Repoblament i llengua a la València medieval*, 2 vols. E. Climent ed., València 1999; E. GUINOT. «El repartiment feudal de l'Horta de València al segle XIII...». p. 111-196; E. GUINOT. «Canvis i transformacions en l'organització del poblament al País Valencià arran de la conquesta feudal del segle XIII». *Territori i Societat a l'Edat Mitjana*, II (1998), p. 153-174.
- [21] Sobre aspectes més concrets veure J. TORRÓ. «La colonización del valle de Pego (c.1280-c.1300). Prospección y estudio morfológico: primeros resultados». *Arqueología Espacial*, 19-20 (1998), p. 443-461; J. TORRÓ. «Arqueologia de la conquesta. Registre material, substitució de poblacions i transformació de l'espai rural valencià (segles XIII-XIV)». M. BARCELÓ et al. (eds.). *El feudalisme comptat i debatut*. Publicacions de la Universitat de València, València 2003, p. 153-200; J. TORRÓ. «Sobre ordenament feudal del territori i trasbalsaments del poblament mudèjar: la Montanea Valencie (1286-1291)». *Afers*, 7 (1988-89), p. 95-124; E. GUINOT. «El desplegament feudal sobre el País Valencià. Repartiment i colonització a l'Horta de València: Montcada (1239-1246)». M. BARCELÓ et al. (eds.). *El feudalisme comptat i debatut...*, p. 361-388; J. TORRÓ, E. GUINOT. «De la Madina a la ciutat. Els pobles del sud i la urbanització dels extramurs de València (1270-1370)». *Saitabi*, 51-52 (2001-2002), p. 49-104. En el cas de Mallorca toquen el tema de la diferenciació pagesa: R. SOTO. «Colonització i diferenciació pagesa a la Mallorca del segle XIII». *Doctor Jordi Nadal: la industrialització i el desenvolupament econòmic d'Espanya*, t.1. Universitat de Barcelona, Barcelona 1999, p. 375-401; R. SOTO. «De soldats de fortuna a pagesos: els primers colonitzadors de Mallorca». M. BARCELÓ et al. (eds.). *El feudalisme comptat i debatut...*, p. 315-347.
- [22] J. TORRÓ. «Sobre ordenament feudal del territori i trasbalsaments del poblament...», p. 95-124; J. TORRÓ. «Pour en finir avec la Reconquête. L'occupation chrétienne...», pp. 79-97; J. TORRÓ. *El naixement d'una colònia. Dominació i resistència...*; R. SOTO. «La situació dels andalusins (musulmans i batejats) a Mallorca després de la conquesta catalana de 1230». *Mélanges de la Casa de Velázquez*, 30 (1994), p. 167-206; A. MAS FORNERS. «Un regne dins la mar. El procés migratori català i l'extinció de la po-

- blació indígena a Mallorca». *L'Avenç*, 290 (2004), p. 35-39; R. I. BURNS. *Islam under the Crusaders: Colonial Survival in The Thirteenth-Century Kingdom of Valencia*. Princeton University Press, 1973 (hi ha traducció catalana *L'Islam sota els croats: supervivència colonial en el segle XIII al Regne de València*, 2 vols. E. Climent ed., València 1990); R. I. BURNS. «A Narrow Window: The Mudejars of the Kingdom of Valencia (1265-1270)». *Islamic Studies*, 30 (1991), p. 83-94.
- [23] E. GUINOT. *Els fundadors del Regne. Repoblament i llengua a la València medieval*, 2 vols. E. Climent ed., València 1999; J. TORRÓ. *La formació d'un espai feudal: Alcoi...*
- [24] E. GUINOT. «El desplegament feudal sobre el País Valencià. Repartiment i colonització a l'Horta de València: Montcada (1239-1246)». M. BARCELÓ *et al.* (eds.). *El feudalisme comptat i debatut...*, p. 361-388; J. TORRÓ. *La formació d'un espai feudal: Alcoi...*
- [25] L. TO. «Drets de justícia i masos: hipòtesi sobre els orígens de la pagesia de remença». *Revista d'Història Medieval*, 6 (1995), p. 141-149; L. TO. «Servitude et mobilité paysanne: les origines de la "remença" catalane (XIe-XIIIe siècles)». *Mélanges de l'École Française de Rome. Moyen Âge*, 112 (2000), p. 827-865.
- [26] R. I. BURNS. «Spanish Islam in transition: acculturative survival and its price in the Christian Kingdom of Valencia, 1240-1280». *Islam and Cultural Change in the Middle Ages [=Moors and Crusaders in Mediterranean Spain]*. Wiesbaden 1975, p. 87-105; TH. F. GLICK, H. KIRCHNER. «Hydraulic systems and technologies of Islamic Spain: history and archaeology». *Working with Water in Medieval Europe: Technology and Resource Use*. E. J. Brill, Leiden 2000, p. 267-329; i el magnífic llibre de TH. F. GLICK. *From Muslim Fortress to Christian Castle: Social and Cultural Change in Medieval Spain*. Manchester University Press, 1995 (traducció al castellà: *Paisajes de conquista: cambio cultural y geográfico en la España medieval*, Publicacions de la Universitat de València, València 2007).
- [27] R. I. BURNS. *The Crusader Kingdom of Valencia. Reconstruction on a Thirteenth-Century Frontier*. Cambridge, Massachussets 1967 (hi ha traducció al català: *El regne croat de València: Un país de frontera al segle XIII*. E. Climent ed., València 1993).
- [28] L. TO. «Drets de justícia i masos: hipòtesi sobre els orígens...», p. 141-149; L. TO. «Servitude et mobilité paysanne...», p. 827-865.
- [29] R. SOTO, H. KIRCHNER. «Les tècniques agràries andalusines i les transformacions posteriors a la conquesta catalana a les Illes Balears». *Història de la ciència a les Illes Balears*, t.1. Govern de les Illes Balears, Palma 2006, p. 101-152; R. SOTO, G. JOVER. «Colonización feudal y organización del territorio...», p. 439-477; R. SOTO. «Conquesta, repartiment i colonització de Mallorca durant el segle XIII: un estat de la qüestió». *Anuario de Estudios Medievales*, 26 (1996), p. 605-645.
- [30] J. TORRÓ. «L'assalt a la terra: qüestions sobre l'abast de la colonització feudal al regne de València (1233-1304)». *Histoire et archéologie des terres catalanes au Moyen Âge*. Presses Universitaires de Perpignan, Perpinyà 1995, p. 317-338; J. TORRÓ. «La colonització del valle de Pego...», p. 443-461; J. TORRÓ. «Arqueologia de la conquesta. Registre material...», p. 153-200; E. GUINOT. «La implantació de la societat feudal al País Valencià del segle XIII: la gènesi de les senyories i l'establiment de les terres». F. SABATÉ, J. FARRÉ (coord.). *El temps i l'espai del feudalisme*. Pagès, Lleida 2004, p. 421-442; E. GUINOT. «El repartiment feudal de l'Horta de València...», p. 115-199.
- [31] F. GARCIA-OLIVER. *Terra de feudals...*, p. 95-110; A. FURIÓ. «Les comunitats rurals de l'Horta-Sud de l'Edat Mitjana als temps moderns». *Afers*, 11/12 (1991), p. 31-55; R. SOTO. «De soldats de fortuna a pagesos...», p. 315-347; P. CATEURA. «Dels prohoms als jurats: el municipi en la Mallorca dels segles XIII-XIV». *La Ciutat de Mallorca, 750 anys de govern municipal*. Ajuntament de Palma, Palma 2000, p. 11-28; R. NARBONA. «Inicios de la organización político-institucional en los municipios valencianos del siglo XIII». *III Congrés d'Estudis de la Marina Alta*. Instituto Juan Gil-Albert, Alacant 1990, p. 199-208.
- [32] E. GUINOT. «Sobre la gènesi del model polític de la Corona de Aragó en el segle XIII: pactismo, corona y municipios». *Res Publica. Revista de Filosofía Política*, 17 (2007), p. 151-174.
- [33] F. GARCIA-OLIVER. *Terra de feudals...*; E. GUINOT. «La creació de les senyories en una societat feudal de frontera: el Regne de València (segles XIII-XIV)». *Revista d'Història Medieval*, 8 (1997), p. 79-108; E. GUINOT. «La implantació de la societat feudal...», p. 421-442; A. FURIÓ. «Senyors i senyories al País Valencià al final de l'Edat Mitjana». *Revista d'Història Medieval*, 8 (1997), p. 109-152; R. SOTO, G. JOVER. «Colonización feudal y organización del territorio...», p. 439-477.
- [34] E. GUINOT. «*Donamus et concedimus vobis*. Monarquia i senyorialització del patrimoni reial al País Valencià en temps de Jaume II». *XV Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, t.I-2. Gobierno de Aragón, Zaragoza 1996, p. 219-236.
- [35] A. RIERA MELIS. «Perpiñán, 1025-1285. Crecimiento económico, diversificación social y expansión urbana». *En las costas del Mediterráneo occidental. Las ciudades de la Península Ibérica y del reino de Mallorca y el comercio mediterráneo en la Edad Media*. Omega, Barcelona 1997, p. 1-61; A. RIERA MELIS. «Monedas y mercados en la Edad Media. El Mediterráneo noroccidental (ca. 1190-1350)». *Moneda y mo-*

- nedas en la Europa medieval (siglos XII-XV) (XXVI Semana de Estudios Medievales. Estella, 1999). Gobierno de Navarra, Pamplona 2000, p. 193-256.*
- [36] M. T. FERRER I MALLOL. «La Mediterrània dels segles XIII al XV: l'expansió catalana». *Mediterraneum: l'esplendor de la Mediterrània medieval, ss. XIII-XV*. Institut Europeu de la Mediterrània, Barcelona 2004, p. 143-159; M. T. FERRER I MALLOL. «I mercanti italiani in terre catalane nei secoli XII-XIV». *Archivio Storico del Sannio*, 3 (1998), p. 41-101; C. BATLLE. *Fires i mercats, factors de dinamisme econòmic i centres de sociabilitat (segles XI a XV)*. R. Dalmau ed., Barcelona 2004.
- [37] A. RIERA MELIS. «El Mediterrani occidental al darrer quart del segle XIII: concurrència comercial i conflictivitat política». *Anuario de Estudios Medievales*, 26 (1996), p. 729-781; A. RIERA MELIS. «Monedas y mercados en la Edad Media...», p. 193-256.
- [38] P. CATEURA. «Repoblación, urbanización y comercio: El puerto de la ciudad de Mallorca». *Mayurqa*, 21 (1985-87), p. 91-99; P. CATEURA. *Mallorca en el segle XIII*. El Tall, Palma 1997.
- [39] P. IRADIEL. «En el Mediterráneo Occidental peninsular: dominantes y periferias dominadas en la Baja E. Media». *Desigualdad y dependencia. Areas. Revista de Ciencias Sociales*. Múrcia 1984, p. 64-77; D. IGUAL, G. NAVARRO. «Relazioni economiche tra Valenza e l'Italia nel basso Medioevo». *Medioevo. Sagge i rassegne*, 20 (1995), p. 61-98.
- [40] M. T. FERRER I MALLOL. «El Consolat de Mar i els Consolats d'Ultramar, instrument i manifestació de l'expansió del comerç català». *L'expansió catalana a la Mediterrània a la Baixa Edat Mitjana*. CSIC, Barcelona 1999, p. 53-79; C. CUADRADA. *La Mediterrània, cruïlla de mercaders (segles XIII-XV)*. R. Dalmau editor, Barcelona 2001.
- [41] A. RIERA MELIS. «Perpiñán, 1025-1285. Crecimiento económico...», p. 1-61.
- [42] A. RIERA MELIS. «La aparición de las corporaciones de oficio en Cataluña (1200-1350)». *Cofradías, gremios, solidaridades en la Europa medieval*. Gobierno de Navarra, Pamplona 1993, p. 285-318.
- [43] C. BATLLE. «La burguesía de Barcelona a mediados del siglo XIII». *X Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, vol. 3-4-5. Zaragoza 1982, p. 7-19; C. BATLLE. «Barcelona en el siglo XIII: la mentalidad burguesa». *Mayurqa*, 22 (1989), p. 57-68.
- [44] Vegeu per exemple la recent síntesi d'E. BELENGUER. *Jaume I i el seu regnat*. Pagès, Barcelona 2008.
- [45] Comenta amb més detall aquestes qüestions E. GUINOT. «Sobre la génesis del modelo político de la Corona de Aragón...», p. 151-174. Veure F. SABATÉ. «Corona de Aragón» *Historia de España. VIII. La época medieval: administración y gobierno*. Istmo, Madrid 2003, p. 237-458.
- [46] J. M. FONT RIUS. «Valencia y Barcelona en los orígenes de su régimen municipal». *Estudis sobre els drets i institucions locals en la Catalunya medieval*. Barcelona 1985, p. 641-650; C. BATLLE. «Esquema de l'evolució del municipi medieval a Catalunya». *Estudis Baleàrics*, 31 (1988), p. 61-72; R. NARBONA. *Valencia, municipio medieval. Poder político y las luchas ciudadanas, 1239-1418*. Ajuntament de València, València 1995.
- [47] F. SABATÉ. *El territori de la Catalunya medieval: percepció de l'espai i divisió territorial al llarg de l'Edat Mitjana*. Fundació Salvador Vives i Casajua-Dalmau, Barcelona 1997; F. SABATÉ. «Municipio y monarquía en la Cataluña medieval». *Anales de la Universidad de Alicante. Historia medieval*, 13 (2000-2002), p. 255-282.

NOTA BIOGRÀFICA

El doctor Enric Guinot i Rodríguez és catedràtic d'Història Medieval de la Universitat de València i membre numerari de l'Institut d'Estudis Catalans. És autor, entre altres, dels llibres: *Cartes de poblament medievals valencianes*, *Els límits del Regne*, *Els fundadors del Regne de València*, *Repartiments medievals a la Corona d'Aragó* i diversos volums sobre les sèquies i comunitats de regants històriques valencianes. Les seues línies d'investigació estan enfocades a l'estudi del repoblament i l'antroponímia medieval del sud de la Corona d'Aragó, les senyories feudals i, en els darrers anys, el regadiu, la molinaria i les hortes medievals amb una vessant també d'estudis del paisatge i del seu valor com a patrimoni històric.